

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЯК ПРОФЕСІЙНО ЗНАЧУЩОЇ ЯКОСТІ ВЧИТЕЛЯ

CONCEPTUAL APPROACHES TO THE EMOTIONAL INTELLECTUAL COMPREHENSION AS A SIGNIFICANT PROFESSIONAL QUALITY OF A TEACHER

У статті акцентується на важливості кадрово-професійної забезпеченості сучасної української школи, готовності вчителя нової формації до практичної реалізації її засадничих принципів в умовах шкільної практики. Серед професійно значущих якостей сучасного вчителя як висококваліфікованого і конкурентоспроможного фахівця останніми роками особливий інтерес з боку науковців концентрується навколо феномена емоційного інтелекту, який визнаний міжнародною спільнотою однією з десяти ключових компетентностей, що у недалекому майбутньому будуть найбільш пріоритетними і затребуваними на ринку праці. У статті аналізуються сучасні концептуальні підходи до розуміння сутності, змісту та специфічних форм прояву емоційного інтелекту як професійно значущої якості сучасного вчителя.

Ключові слова: вчитель, емоційний інтелект, професійно значуща якість.

В статті акцентується на важливості кадрово-професійного забезпечення сучасної української школи, готовності вчителя нової формації до практичної реалізації її концептуальних положень в умовах шкільної практики. В последние годы среди профессионально значимых качеств современного учителя как высококвалифицированного и конкурентоспособного специалиста особый интерес со стороны ученых концентрируется вокруг феномена эмоционального интеллекта, который признан международным

сообществом одной из десяти ключевых компетентностей, которые в недалеком будущем будут наиболее приоритетными и востребованными на рынке труда. В статье анализируются современные концептуальные подходы к пониманию сущности, содержания и специфических форм проявления эмоционального интеллекта как профессионально значимого качества современного учителя.

Ключевые слова: учитель, эмоциональный интеллект, профессионально значимое качество.

The article focuses on the importance of staffing and professional provision of a modern Ukrainian school, the readiness of a teacher of a new formation for practical implementation of its fundamental principles in the context of school practice. In recent years, the scientists' interest has concentrated around the phenomenon of emotional intelligence as one among the significant professional qualities of a modern teacher as a highly skilled and competitive specialist, the one which is recognized by international community being one of the ten key competencies that will be the most prioritized and demanded in the labor market in the near future. The article analyzes up-to-date conceptual approaches to understanding the essence, content and specific forms of emotional intelligence outpouring as a professionally significant quality of a modern teacher.

Key words: teacher, emotional intelligence, professionally significant quality.

УДК 159.942:159.955

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085.2019.12-2.36>

Ракітянська Л.М.,

канд. пед. наук,

доцент кафедри методики музичного виховання, співу та хорового диригування Криворізького державного педагогічного університету

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Кадрово-професійна забезпеченість сучасної української школи, готовність учителя до практичного втілення її засадничих принципів зумовлює особливий інтерес науковців до проблеми емоційного інтелекту вчителя. Вона досліджується в контексті завдань професійної підготовки висококваліфікованих і конкурентоспроможних фахівців нової формації. Варто зазначити, що за матеріалами Всесвітнього економічного форуму (Давос, 2016 р.) експерти з управління людськими ресурсами, керівники великих світових компаній, кар'єрні консультанти висловили загальну думку щодо зміни через декілька років більше ніж третини навичок персоналу, потрібних для ефективної діяльності та кар'єрного зростання. У контексті загальної стратегії у сфері зайнятості населення і більш затребуваних професійних навичок співробітників майбутнього (2020 р.) сформульовано 10 ключових навичок, серед яких 6-те місце посідає емоційний інтелект [12]. Учені, досліджуючи феномен емоційного інтелекту, акцентують на

тому, що професіоналізм фахівця в сучасних ринкових умовах праці оцінюється дещо за іншими критеріями, ніж за тими, що були характерні для попередніх часів. Зважаючи на нестабільність, динамічність і змінюваність усіх сфер суспільного життя, більшої ваги й значення серед професійних якостей фахівця (порівняно із рівнем його фахової підготовки, володінням академічними знаннями й інтелектуальними здібностями) набувають такі індивідуальні характеристики, як здатність швидко адаптуватися і пристосовуватися до змінюваних умов навколишнього середовища, вміння адекватно виражати власні емоції й управляти інтенсивністю прояву, самоактуалізувати особистісний потенціал у єдності інтелектуальних і емоційно-вольових складників, вміння налагоджувати міжособистісну комунікацію й активно співпрацювати з іншими, розуміючи психоемоційний стан, мотиви поведінки, прогнозуючи і скеровуючи їх на продуктивне вирішення практичних завдань. Володіння комплексом таких професійних навичок, що вказують на конструктивну взаємодію когнітив-

ної й емоційної сфер людської психіки, на переконання розробників теорії емоційного інтелекту американських учених Дж. Мейера, П. Селовея, Д. Карузо, Д. Гоулмана, Д. Гарднера, Р. Робертса, Дж. Метьюса та інших забезпечує людині успішність у різних сферах життєдіяльності, зокрема у професійній, захищає її від синдрому професійного вигорання. Так, спираючись на отримані експериментальні дані, Д. Гоулман у своїй праці «Emotional Intelligence» [6] стверджує, що ефективність управлінської діяльності на 85% залежить від емоційного інтелекту (EQ) і лише на 15% – від загального абстрактно-логічного інтелекту (IQ), який, за його твердженням, у кар'єрному зростанні має вагоме значення лише до певного періоду. Учений своїм дослідженням намагається дати обґрунтоване й аргументоване пояснення факту, який часто спостерігається у житті: люди з високим рівнем розумового, інтелектуального розвитку не завжди досягають бажаного успіху, зокрема у своїй професії, а люди з достатньо «середніми» інтелектуальними здібностями бувають значно успішнішими, зокрема у професійній діяльності. Близькою за своєю суттю є і думка вітчизняного вченого, ректора національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова В.П. Андрущенка: «Деякі мої колеги стверджують, що нинішня молодь не хоче вчитися, не вірить у значення освіти. Привід для цього, звичайно, є, адже більшість нинішніх успішних і багатих свого часу вчилися абияк, тоді як колишні відмінники, у кращому разі, стали їх помічниками і радниками, референтами» [4, с. 16]. Цей аргумент має місце в сучасних реаліях.

Для освітньої практики вагоме значення має висновок учених про генетичну зумовленість традиційного інтелекту, що мало піддається розвитку, тоді як розвиток емоційного інтелекту можливий у будь-якому віці протягом життя [10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить, що перша теоретична концепція емоційного інтелекту в історії вивчення цього феномена належить американським ученим Дж. Мейеру та П. Селовею, які опублікували її у 1990 р. [8]. Відповідно до теоретичних засад та створеної на їх основі моделі емоційного інтелекту, цей конструкт характеризується складною структурою ієрархічно підпорядкованих інтелектуальних здібностей чотирьох типів: 1) ідентифікація емоцій (як власних, так й інших людей); 2) розуміння емоцій (як власних, так й інших людей); 3) регуляція емоцій (як власних, так й інших людей); 4) використання інформації, що міститься в емоціях для ефективності мислення та діяльності.

Емоційний інтелект як професійно-особистісна характеристика фахівця досліджується переважно науковими галузями гуманітарного профілю, проте вона також є предметом досліджень бізнес-проблем, управлінської діяльності, воєнної справи

тощо. Учені, досліджуючи різні аспекти цього феномена, наголошують, що особливості його прояву у фахівців різних спеціальностей залежать від специфіки та змісту професійної діяльності. Так, наприклад, у наукових публікаціях емоційний інтелект інтерпретується як чинник соціально-психологічної адаптації особистості до студентського середовища (С.П. Дерев'янка), показник професіоналізму спеціаліста-медика (В.В. Неволіна), професійно значуща якість фахівця-психолога (Г.А. Кошонько, М.О. Журавльова), детермінанта результативних параметрів і процесуальних характеристик управлінської діяльності (А.С. Петровська), складник соціальної компетентності менеджерів (А.П. Панфілова, С.С. Михальченко), компонент психологічної культури курсантів воєнних вишів (С.В. Щербаков), чинник взаємодії у міжособистісному конфлікті (О.С. Синельникова), життєвий ресурс у дорослих (Т.С. Кісельова) тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Особливої актуальності ця проблема набуває в контексті професійно-особистісного розвитку майбутніх учителів. Актуальність формування емоційного інтелекту як професійно значущої якості вчителя пов'язується, по-перше, з проблемою внутрішнього світу людини як ключовою у сучасних умовах розвитку суспільства, розв'язання якої сприятиме подоланню кризових явищ, що охопили всі сфери суспільного життя; по-друге, з індивідуальними, внутрішньоособистісними, фахово значущими якостями, які характеризують інтелектуальну й емоційно-вольову спроможність особистості у досягненні успіху в професійній діяльності, забезпечують високий рівень її продуктивності і є затребуваними професіями типу «людина-людина», зумовленими суб'єкт-суб'єктними взаємовідносинами, зокрема педагогічними [10]. Донедавна лексикон української педагогіки не містив терміна «емоційний інтелект», але в Концепції «Нова українська школа» він зазначений як одна з ключових компетентностей, що має бути сформована в учнів як здатність розуміти власні емоційні переживання і вміти керувати ними, що сприяє успішній самореалізації особистості в соціумі, а це вказує на необхідність формування емоційного інтелекту як професійно значущої якості вчителя [9].

Мета статті – проаналізувати дійсні концептуальні підходи до розуміння сутності, змісту і специфічних форм прояву емоційного інтелекту як професійно значущої якості сучасного вчителя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із розробників теорії емоційного інтелекту Д. Гоулманом запропоновано мішану модель цього феномена, що об'єднує когнітивні здібності та особистісні характеристики. Розробляючи й обґрунтовуючи його загальну структуру, вчений наголошує, що вона має свої відмінності у різних

категорій людей. Так, у структурі емоційного інтелекту вчителя вчений виокремлює такі складники:

- розуміння власних емоцій (розпізнавання емоцій, розуміння їх джерела, усвідомлення різниці між почуттями і діями);

- контроль власних емоцій (терпимість, управління гнівом, запобігання приниженням, проявам нестриманості, наявність позитивних почуттів по відношенню до себе, школи, сім'ї, подолання трижожності);

- самомотивація (відповідальність, зосередженість на професійних завданнях, неімпульсивна поведінка тощо);

- розуміння емоцій інших (емпатія, розуміння перспективи інших, уміння слухати);

- соціальні уміння (розуміння інших і взаємовідносин із ними, компетентне вирішення конфліктних ситуацій, вирішення міжособистісних проблем, компетентна комунікація, здатність бути популярним, відкритим, дружнім тощо) [цит. за 1, с. 29].

І.М. Андрєєва, посилаючись на теорію множинності інтелекту Г. Гарднера [5], уважає, що різні види інтелекту виокремлюються відповідно до якості інформації, якою вони оперують [3, с. 40]. На цій підставі вона, поділяючи точку зору щодо емоційного інтелекту як здатності до обробки емоційної інформації, дає власне визначення цього феномена як сукупності ментальних здібностей до ідентифікації, розуміння й управління емоціями [3, с. 50]. У концепції І.М. Андрєєвої емоційний інтелект учителя розглядається в контексті семантично близьких понять, а саме: емоційних здібностей, емоційної креативності, емоційної зрілості, емоційного мислення, емоційної компетентності, емоційної культури. Дослідниця не вважає ці поняття тотожними, тому, диференціюючи зміст кожного з них, наголошує, що професія вчителя пов'язана зі значними психічно-емоційними навантаженнями і труднощами, тому потенційно містить у собі небезпеку емоційного й розумового виснаження, наслідками якого можуть бути професійні стреси, синдром «професійного вигорання», який у сучасних умовах часто називають «хворобою цивілізації». Отож, проблему емоційної саморегуляції вона вважає однією з найважливіших у професійно-особистісному становленні вчителя, а поняття емоційного інтелекту вчителя пов'язує з поняттями емоційної грамотності, емоційної компетентності як необхідних складників психологічної культури вчителя. Дослідниця в структурі емоційного інтелекту вважає вчителя центральним компонентом, що забезпечує успішну педагогічну взаємодію, уміння управляти емоціями, почуттями і розуміти емоції оточення. У своїх публікаціях вона дає конкретні практичні рекомендації щодо формування цієї професійно-особистісної якості у майбутніх учителів [2; 3].

Як когнітивно-особистісне утворення, що є запорукою успішної професійної діяльності майбутнього педагога, розглядає емоційний інтелект Н.М. Петрова [11, с. 27]. Дослідниця наголошує, що емоційність є важливою характеристикою вчителя, оскільки його професійна діяльність пов'язана з емоційними взаємовідносинами між суб'єктами освітнього процесу. Вони супроводжуються значними емоційними навантаженнями, стресогенними ситуаціями, емоційним напруженням тощо. Ґрунтуючись на результатах дослідження, Н.М. Петрова наголошує, що відсутність конструктивної взаємодії між когнітивною й емоційною сферами свідомості засвідчує певні особистісні деформації у вигляді невпевненості в собі, неадекватної самооцінки, тривожності, стереотипу в міжособистісному спілкуванні тощо. Тому важливою детермінантою професійного й особистісного саморозвитку вчителя, як підкреслює дослідниця, є емоційний інтелект як інтегральна особистісна характеристика, що проявляється в емоційній освіченості вчителя, вмінні розумно корегувати емоції, виокремлювати емоційний підтекст у міжособистісному спілкуванні, спрямовувати емоційні переживання у конструктивне русло, долати психоемоційні спалахи. Саме такі передумови сприятимуть досягненню професійного успіху вчителя.

У дослідженні А.Т. Ларіної емоційний інтелект інтерпретується як структуроутворювальний компонент професійної культури вчителя [7]. Наголошуючи на значенні діалогової взаємодії в навчальному процесі, без якої навчання взагалі не є можливим, дослідниця звертає увагу на те, що під час спілкування суб'єктів навчального процесу відбувається особистісна взаємодія, яка обов'язково має певне емоційне забарвлення, впливаючи на формування особистісних психічних новоутворень учнів. Отож, як робить висновок А.Т. Ларіна, навчальний діалог – це і робота з інформацією, і обмін емоціями. Отримуючи зворотній зв'язок, учитель повинен уміти адекватно інтерпретувати емоційні переживання учня, а це можливо за умови володіння вчителем належним рівнем розвитку емоційного інтелекту.

Межі статті не дозволяють більш детально проаналізувати наявні концептуальні підходи до розуміння емоційного інтелекту вчителя, тому лише підкреслимо різноаспектний характер його досліджень як професійної якості, актуальність формування якої зумовлена особистісно орієнтованою педагогікою (А.С. Кочарян, К.Г. Параскевова), як чинника саморегуляції педагогічної діяльності (Н.П. Александрова), як особистісного ресурсу подолання синдрому вигорання у вчителів (Т.І. Солодкова), як чинника ефективної професійної діяльності вчителя (М.В. Голубева), як складника професійної компетентності вчителя та його неперервної освіти (О.Ю. Почтарьова),

як чинника акмеологічного розвитку вчителя, що зумовлює продуктивність його професійної діяльності у напрямі гуманізації педагогічної взаємодії (М.О. Манойлова) та ін.

Висновки. Короткий аналіз концептуальних підходів до розуміння емоційного інтелекту як професійно важливої якості вчителя дозволяє констатувати різноаспектний характер її досліджень, що вказує на складність цього феномена. Висловлюючи різні погляди на зміст, структуру та функціональне призначення емоційного інтелекту, вчені одностайні в думці про необхідність його формування у майбутнього вчителя як професійно значущої якості, складники якої потребують глибокого теоретичного та експериментального дослідження для створення цілісної теорії емоційного інтелекту, що і визначає перспективу наукових досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект: непонимание, приводящее к «исчезновению»? *Психология личности*. 2006. № 1. С. 28–32.
2. Андреева И.Н. Эмоциональная компетентность в работе учителя. *Народное образование*. 2006. № 2. С. 216–223.
3. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект как феномен современной психологии. Новополюцк: ПГУ, 2011. 388 с.
4. Андрущенко В.П. Педагогіка майбутнього – педагогіка компромісу. *Вища освіта України № 3 (додаток 2)*. 2014. Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». Т. 1. С. 16–18.
5. Gardner H. (1993). *Multiple intelligences: the theory in practice*. N.Y.: Basic Books (eng).
6. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. Москва: АСТ, 2009. 478 с.
7. Ларина А.Т. Роль эмоционального интеллекта в предотвращении эмоционального выгорания педагогов. *Международный научно-исследовательский журнал*. № 10 (52). Часть 4. Октябрь. С. 121–122.
8. Mayer, J.D., Salovey P. (1993). The Intelligence of Emotional Intelligence. *Intelligence*, 17, 4, 433–442 (eng).
9. Нова українська школа: порадник для вчителя / Під заг. ред. Бібік Н.М. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
10. Носенко Е.Л., Коврига Н.В. Эмоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції: монографія. Київ: Вища школа, 2003. 126 с.
11. Петрова Н.М. Сформованість емоційного інтелекту як запорука успішної професійної діяльності майбутнього педагога: теоретичний аспект. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: педагогіка*. 2015. № 2. С. 27–31.
12. 10 ключових навичок до 2020-го. URL: <https://studway.com.ua/10-navichok/> (дата звернення: 25.04.2019).